

gosan formulázott feladatát kielégítően meg nem oldja: az eredmény negatívum. Műve inkább teszi a történet körül való bölcsekedés, mint egységes történetbölcseleti rendszer benyomását. Különös tulajdonsága az a dualistikus parallelizmus, amely megkülönbözteti a természeti feltételeket a történetiektől. És habár megoldásaival ki nem elégít, elismerésre méltó a szándék és tanulmányozásra a komoly munka, mely az idealistikus ismeretelméleti és logikai rendszerek mellőzésével, inductív módszer alapján igyekszik a történetbölcselet nagy problémáját megoldani.

NIKLAJ PÉTER.

The Preaching of Islam, a History of the Propagation of the Muslim Faith, by T. W. ARNOLD. 2^d edition revised and enlarged, London (Constable & Company Ltd) 1913, XVI + 467 ll. 8-rét.

E nagyfontosságú munka, melynek első kiadása 1896-ban jelent meg, annak idején szaktudósoktól ugymint az angol nagyközönségtől tárgyának nagy érdeke miatt fölötte kedvező fogadtatásban részesült. Magam is elismerő bírálatot írtam róla a *Deutsche Literaturzeitung* 1896-iki 50. számában, melyben a mű némely hiányára is reámutattam, melyeket a szerző az újabb kiadásban ki is egészített. Arnold, londoni egyetemi tanár, ki számos éveken át Indiában, Aligarhban működött volt mint főiskolai tanár és az iszlám-életet közvetlenül figyelhette meg, történetét adja az iszlám terjedésének mindazon országokban, a hol lábát megvetette. Feleletet ad arra a kérdésre: hogy mily történelmi, művelődési, gazdasági és társadalmi hatások magyarázzák azt a párját ritkító jelenséget, hogy az Arábiából a VII. század elején kiinduló parányi iszlám-mozgalom már egy évszázad leforgása után terjedelemre nézve Nagy Sándoréval vetélkedő birodalmat tudott meghódítani; hogy az iszlám terjedése kezdettől fogva folyton növekedő arányokat mutat; hogy terjedésének határai még mai napig sincsenek lezárva; hogy a lelkek megnyerésében nem akadályozzák az iszlám politikai kudarczai, sőt hogy Afrikában az európai hódítás és gyarmatosítás még segítő eszközeül is bevált az iszlám területe bővítésének a pogány feketék közt. Feleletet keres, egy szóval, arra a kérdésre, hogy mik lehettek tényezői annak a históriai jelenségnek, hogy Muham-

mednek néhány ezer elszánt emberrel hódításra induló hívei, nemcsak hogy két évtized alatt véget vetnek a byzanci uralomnak Ázsiában és Egyiptomban, a szaszanida birodalomnak Perzsiában, hanem hogy utódaik csakhamar jobbjebb terjednek Közép-ázsiaiban, meghódítják Indiát, behatolnak Khinába, végül hatalmukba ejtik Európa délkeleti részeit, a hol csak a legutóbbi időben veszítették el hatalmuk talaját; hogy az európai hatalmak részéről az iszlámot érő csapások ellenére nem vesztik el hatalmát a hívők lelkeire, sőt az afrikai primitív népek közt a missziótársulatok veszélyes versenytársának mutatkozik. Tizenhárom évszázad alatt az iszlámhívők száma a legcsekélyebb becslés szerint 230 millióra gyarapodott; vannak azonban (különösen maguk közt a muszlim írók közt), kik e számot még nagyban túlhaladó statisztikai arányt állapítanak meg.

Arnold előadásának némileg túlzóan alkalmazott alapgondolata az, hogy nem erőszakos térítés volt az iszlám elterjedésének tényezője. A meghódított területeken az iszlám nem alkalmazott kényszerítő eszközöket terjesztésére; sőt nem bolygatva a meghódítottak vallását, bizonyos feltételek mellett, türelemben és védelemben részesítette. E tolerancia az iszlám közjogának sarkalatos eleme. Szerzőnk az iszlám terjedésének békés okait keresi és kutatja a politikai, társadalmi és gazdasági tényezőket, melyek a meghódítottak nagy részét, minden erőszak kerülésével, az iszlám körébe vonták. Különös módon érdekesek és tanulságosak fejtegetései, midőn a byzanci uralomtól teremtett állapotokat Syriában és Egyiptomban részletezi és kimutatja, mennyire kedvezőbbeknek találták a görög kormánytól kiszípolozott és vallásos üldözéstől kimerített keresztyén népek helyzetüket a muszlimok enyhébb és őket sok kintől felszabadító kormányzása alatt. Az iszlám toleranciája mellett kidomborítja és statisztikai adatokkal erősíti azt a jelenséget, hogy a meghódított országokban rendes szervezettel fenmaradtak a hódítás előtti egyházak, sőt Indiában az uralkodó iszlám még a pogány szokásokat is békésen tűrte maga mellett. Arnold nem hűny szemet a történelem azon tényei előtt sem, melyek az iszlám erőszakos térítési eljárását bizonyíthatják; de ily jelenségeket, melyeket inkább ethnographiai, semmint vallásos okokból magyaráz, a fanatizmus kivételes kicsapongásainak tekint, melyek alapthesise érvényét nem háborítják. Legérdekesebbek az iszlám terjedéséről szóló kimutatásai oly körökből, hol e terjedés nem politikai hódítás kíséretében

jelenik meg, hanem az idegen uralom alatt megmaradó népesség közt békés propaganda eredménye. Muszlim kereskedők, a pogányok mellett megtelepedő dervisek Afrikában az iszlámnak ezerszámra nyertek meg és nyernek folyvást híveket oly területeken, melyek német, francia vagy angol uralom alatt állnak. Az iszlámra térésükkel oly magasabbrendű kapcsolatokba kerülnek, melyek közt egyenlő testvéreknek érzik magukat, míg az európaiak részéről folyton sínlik a «coloured men» megaláztatását.

Ily szempontokból tárgyalja Arnold könyvének tizenhárom fejezetében az iszlám terjedésének történetét: 1. Nyugotázsia; 2. Afrika; 3. Spanyolország keresztyén népei közt; 4. délkeleti Európában a törökök alatt (e fejezet, a 145–206. lapokon, minket leginkább érdekelhet); 5. Perzsiában és Középázsiaiban; 6. a mongolok és a tatár népek közt; 7. Indiában; 8. Kínában; 9. a pogány Afrikában; 10. a malai Archipelagusban. — Két érdekes bevezető fejezetben az iszlámnak mint propagandistikus vallásnak általános jellemzését adja; záró fejezetében fejtegetései eredményét összegezi.

Arnold nagyon terjedelmes forrásapparátust használt azon részletező rajzok alkotására, melyeket munkája egyes fejezeteinek keretébe helyez. Ha jól olvastam meg, a munka végén található forráskimutatás nem kevesebb, mint 305 felhasznált munkára, illetőleg gyűjteményre terjedő bibliographiát tartalmaz. Ez újabb kiadásban, mely terjedelemlre nézve nagyban meghaladja az első kiadásét (ez utóbbi 388 lapra terjedett), nemcsak könyve anyagát bővítette ki, hanem számot vetett mindazon új eredményekkel, melyek az iszlám története kérdéseiben Caetani, Lammens és mások kutatásai által (v. ö. e folyóirat I. köt. 106–114. lapjait) az utolsó évtizedben előálltak. Ez eredmények felhasználása különösen a bevezető általános fejezetekben érvényesül, melyekben az iszlám első hódításainak rugóit más szempontok alatt kellett szemlélnie, mint tizenöt évvel ezelőtt. Általán el lehet mondani, hogy nemcsak az időközben felmerült elméleti kérdések, hanem a felhasznált források és a tárgyalásába belevont tények tekintetében is lelkiismeretes szorgalommal az «up to day» színvonalára emelte alapvető munkáját, melyet mint a történelmi irodalom öröndetes gazdagodását az ily kérdések iránt érdeklődők figyelmébe ajánlhatunk.

GOLDZHIER IGNÁCZ.